

Lalə MAXSUDOVA

AMEA Folklor İnstitutunun dissertantı

e-mail: laleziyadqizi@gmail.com

ŞİRVAN FOLKLOR MÜHİTİNDƏ MƏRASİM FOLKLORUNUN JANR SPESİFİKASI

Xülasə

Məişət və yaxud “Ailə-məişət” mərasimlərinin ənənəvi təsnifatı doğum mərasimləri ilə başlanıb yas mərasimləri ilə yekunlaşır. Bu da insan ömrünün doğumdan ölmədək izlənən dialektikasında keçirilən törən və mərasimlərdir. Məişət mərasimləri əksəriyyət etibarilə lirik növə daxildir. Doğum mərasimini tədqiqata daxil etməmişik. Əlbəttə doğum mərasimləri haqqında da müəyyən inam, öyü və alqışlar vardır. Lakin bu mərasim demək deyil, həmin mərasimdən əvvəl və sonra yaranan mərasimlə bağlı örnəklərdir. Biz isə mərasimdən qopan, mərasimlərin özəyini və rituallarını təşkil edən, sonradan isə müstəqim şəkildə işlənən müəyyən örnəkləri əldə etdikdə bu barədə bəhs açmağa çalışırıq. Elə bu baxımdan da doğum mərasimlərinə müraciət etmədən toy mərasimlərini araşdırmağa məqsədyönlü şəkildə səy göstərmişik. Mərasim folklorunun janr xüsusiyyətlərini araşdırarkən yuxarıda gördüyümüz kimi yalnız ənənəvi təsnifata uyğun olaraq ilkin janrlara yer ayırmamış, mövzumuzun imkanı əhatəsində həm inam və sınımalar kimi ilkin janrlar, həm atalar sözləri və məsəllər, əfsanələr, rəvayətlər və s. kimi qədim janrlardan mərasim folkloruna aid örnəklər verməklə Şirvan folklor mühitində mərasim folklorunun özünəməxsusluğunu diqqətə çatdırmağa çalışmışıq. Hətta aşiq yaradıcılığına müraciət edərək dastan yaradıcılığı ilə bağlı toy mərasimlərində aşiq repertuarını mənbələrlə əsaslandırmışıq.

Yas mərasimi isə labüd mərasimdir. Doğum və toy mərasimi müəyyən hallarda fərd üçün reallaşmasa da (sonsuzluq və subaylıq hallarında) yas mərasimi gec, ya tez reallaşacaq aktdır.

Açar sözlər: mərasim, toy, yas, aşiq, dastan, mərasim.

Lalə MAKHSUDOVA

GENRE SPECIFICS OF CEREMONY FOLK ART IN SHIRVAN FOLK AT SETTING

Summary

Traditional classification of household or “Family-household” ceremonies begin with birth and end with funeral ceremonies. These are the rituals and ceremonies held within the dialectics of human life traced from birth to death. Household ceremonies are mostly lyrical. The birth ceremony was not

included in the study. There are indeed certain beliefs, praises, and glorifications about birth ceremonies as well. However these are not ceremonies themselves, but the samples relating to it before and after it, while we strive to discuss certain samples when we obtain them that originate from a ceremony, make up the very essence of ceremonies and rituals and have been subsequently developed. Namely because of it we have tried to focus our studies on wedding ceremonies without referring to birth ceremonies. When studying the genre traits of ceremonial folk art, we have tried to call our readers' attention to the uniqueness of the ceremonial folk art in Shirvan folk art setting by presenting samples relating to original genres as beliefs and tests, proverbs and sayings, legends, narratives and etc., ancient genres alongside the original genres according to only traditional classification as shown above. We have even referred to ashig art and substantiated ashig repertory in wedding ceremonies by referring to respective sources.

Funeral ceremony is a must ceremony. While birth and wedding ceremonies may not be realized in certain cases (because of infertility and celibacy), the death ceremony is an act that will take place sooner or later.

Key words: *ceremony, wedding, funeral, ashig, saga.*

Лале МАХСУДОВА

СПЕЦИФИКАЖАНРА ОБРЯДОВОГО ФОЛЬКЛОРА В ФОЛЬКЛОРНОЙ СРЕДЕ ШИРВАНА

Резюме

Традиционная классификация домашних или «семейно-бытовых» церемоний начинается с церемонии рождения и завершается траурными церемониями. Это и есть обряды и церемонии, прослеживаемые в диалектике жизни человека от рождения до смерти. Домашние обряды в основном относятся к лирическому. Церемония рождения не было включена в исследование. Конечно, есть и определённые верования, похвалы и аплодисменты по поводу обрядов рождения. Однако это не являются церемониями, это примеры, которые возникли до и после этой церемонии. А мы пытаемся рассказать об этом по мере получения определённых образцов, выходящих за рамки церемонии, составляющие основу и ритуалы церемоний, а в дальнейшем спользующиеся независимо. Именно с этой точки зрения мы приложили усилия для целенаправленного изучения свадебных церемоний, не прибегая к церемониям рождения. Какбыло изложено выше, при рассмотрении жанровых особенностей обрядового фольклора, согласно традиционной классификации мы выделили место не только основным жанрам, но и таимдревним жанрам, как верования и испытания, а также пословицы и притчи, легенды, мифы ит.д., стараясь подчеркнуть своеобразие обрядового

фольклора в фольклорной среде Ширвана, приведа примеры обрядового фольклора.

Обращаясь к творчеству ашугов, мы даже обосновали источниками репертуара шугов на свадебных церемониях связанный с созданием саги.

Траурная церемония-это неизбежная церемония. Хотя в определённых случаях церемонии рождения и свадьбы не проводятся индивидуальным человеком (безбрачие и бесплодие), траурная церемония-это акт, который рано или поздно состоится.

Ключевые слова: *церемония, свадьба, траур, ашуг, сага.*

Mərasimlərin xalq nəsrinə aid edilməməsi fikrimizcə düzgün olmazdı. Çünki mərasimlərdə yalnız lirik nəğmələr oxunmur, inam və sənəmlər və s. bu kimi xalq nəsrinə aidiyyəti olan janr və ədəbi formalar da bu kütləvi aktlarda iştirak edir. Bu cəhətdən mərasimlər də lirik-epik növə daxil olur ki, bu da mərasimlərin qismən araşdırılması gərəkliliyini ortaya çıxarır. Biz “qismən araşdırma” deyərək mərasimlərin lirik nəzm üsuluna aid edilməsinin əsaslı şəkildə qəbul olunmasına etiraz etmədiyimizə diqqət yönəldir, lakin xalq nəsrinə bağlı olan müəyyən cəhətləri də diqqətdən qaçırmamağa çalışırıq. Öncə onu qeyd edək ki, mərasimlər ən ilkin çağlardan gələn davranış modelləridir. Təbiidir ki, hər çağın müəyyən dəyişiklikləri, adət-ənənələrin zaman-zaman yenilənməsi toplumun birbaşa həyatının tərkib hissəsi olan mərasimlərə də təsirsiz qalmır. Ancaq xalq mentalitetinin mühafizəkarlığı mərasimlərin ciddi dəyişikliyə uğramasına yol vermir. Xüsusilə də ilkin təsəvvürlərdən gələn inam və etiqadlar, sənəmlər və s. yüz illərlə öz qüvvəsini cazibəli şəkildə qoruyub saxlayır.

Mərasimlərin epik növə aidliyinin məntiqli olmasını mərasimlərlə bağlı geniş tədqiqatlar aparmış M.H.Təhmasib “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun 12-ci boyunun əsasında apardığı təhlillərlə əsaslandırılmışdır. “Bu əsərin 12-ci boyunda çox maraqlı bir mərasim haqqında danışılır: “Üç ox, boz ox uğnaq olsa Qazan evin yağmalardadı... Haçan Qazan evin yağmalatsa halalının əlin alar, dişarə çıxardı. Ondan yağma edərlərdi” (1,70). Mərasimlərin dayanıqlığı həm də ona görə bu qədər təməllidir ki, mərasimlər ritualar əsasında formalaşmış, ifadənin təhkiyə, sənət nümunəsi kimi meydana gəlmişdir (2,45).

Mərasimlər əsasən iki qismə bölünür:

1. Mövsüm mərasimləri
2. Məişət mərasimləri (3, s. 78).

Mərasimlərin araşdırılması üçün qeyd etdiyimiz kimi mərasimləri ayrıca götürmək məqsədə uyğun deyil. İnam və sənəmlər və s. bu kimi davranış və düşüncə tərzlərinə diqqət verilməlidir. Təsədüfi deyil ki, mərasimlərlə bağlı əhəmiyyətli tədqiqat işi aparın B.Abdulla, A.Xürrəmçizi məhz mərasimləri tədqiqata ilkin olaraq inam və sənəmlər əsasında cəlb etmişlər. Tədqiqatçı alim B.Abdulla mərasimləri öyrənmək baxımından sənəmlərin öyrənilməsi vacibliyini qeyd etmişdir:

"Xüsusi səciyyəvi yönləri olan sınımalar hər şeydən öncə xalqın düşüncə tərzini, həyata baxış və münasibətini, etik etnoqrafik görüşlərini, adət-ənənəsini, mərasimlərini sistemli şəkildə izləmək baxımından çox dəyərlidir" (4, s. 11). A.Xürəmçızı Azərbaycan mərasim folklorunu araşdırarkən "İlkin janrlar və onlarla bağlı mərasimlər" başlığı ilə mövzuya giriş açmış, ilk olaraq sınımalar əsasında mərasimləri izah etmişdir: "Folklorun işlənmə tezliyinə görə fərqlənən qədim janrlarından biri sınımalardır" (5, s. 7). Biz bu qənaəti yetərincə məntiqi hesab etdiyimiz üçün Şirvan folklor mühitində diqqət çəkən mərasimləri əsasən bu özlü üzərində əsaslandırmaq fikrindəyik. Belə ki, Azərbaycan Folklor Antologiyasına daxil olan folklor toplularının inamlar, sınımalar başlığı altında gedən örnəklərdə mərasimlərlə bağlı kifayət qədər nümunələr gözə çarpır. Şirvan regionunun xüsusi spesifikasından doğanbu inam və sınımalar bir sıra fərqli məqamları ortaya çıxarır. İlk istifadə mənbəyi kimi Şirvan folkloru toplusuna müraciət edək. Təsədüfi deyil ki, ön sözün müəllifləri inam və sınımaların Şirvanda janr xüsusiyyətlərini diqqətə çatdırarkən bu fərqli məqamların bir hissəsini bu şəkildə əsaslandırır: "Şirvan folklor mühitinin regional janr coğrafiyasına inamlar, sınımalar da daxildir. Regiondan topladığımız müxtəlif çeşidli nümunələr bunu bir daha əyaniləşdirir. Folklorşünashıqda "inam", "sınama", "yozum", "inanc" adları altında qeyd olunan bu janr Şirvan bölgəsində əsasən "İnam" adlanır (6, s. 27-28). Ancaq buna baxmayaraq Şirvanda "İnam" adı altında birləşən sınımaların da, yozumların da, inancların və s. işlənmə məqamına görə mənası anlaşılır. Bu ondan irəli gəlir ki, Şirvan folklor mühitində inamla bağlı olan bir çox düşüncə və davranış tərzləri aydın başa düşülmüşdür. Məhz sınımalar əsasında inamın formalaşması, yozum və inancların inam ilə təsdiqlənməsi Şirvanda çox qabarıq səviyyədə görünür ki, tədqiqatçı alimlər bunun məhz Şirvan folklor mühitinin janr xüsusiyyətlərinə aid olmasını qeyd edirlər.

Məişətmərasimləri

1.Şirvanda toy mərasimi

Məişət və yaxud "Ailə-məişət" mərasimlərinin ənənəvi təsnifatı doğum mərasimləri ilə başlanıb yas mərasimləri ilə yekunlaşır. Əlbəttə, bu da insan ömrünün doğumdan ölmədək izlənen dialektikasında keçirilən törən və mərasimlərdir. Məişət mərasimləri əksəriyyət etibarilə lirik növə daxildir. Doğum mərasimini isə mərasim folkloru kimi tədqiqata daxil etməmişik. Əlbəttə, doğum mərasimləri haqqında da müəyyən inam, öyü və alqışlar vardır. Lakin bu mərasim demək deyil, həmin mərasimdən əvvəl və sonra yaranan mərasimlə bağlı örnəklərdir. Biz isə mərasimdən qoparıq, mərasimlərin özəyini və rituallarını təşkil edən, sonradan isə müstəqim şəkildə işlənen müəyyən örnəkləri əldə etdikdə bu barədə bəhs açmağa çalışırıq. Elə bu baxımdan da doğum mərasimlərinə müraciət etmədən toy mərasimlərini araşdırmağa məqsədyönlü şəkildə səy göstərmişik.

Toy mərasimi hər bir xalqın məişətində mövcud olan dinamik mərasim aktıdır. Toy ən az halda üç mərhələdən keçir: "Toya qədərki dövr, toy və nəhayət toydan sonrakı mərhələ" (4, s. 120). Lakin toy mərasimlərində də nəsr qabarıq səviyyədə iştirak etmir. Toy əsasən lirik nəğmələrlə müşayiət olunur. "Toy mərasimi başdan ayağa qədər mahnıların müşayiət olunur"(3, s. 83). P.Əfəndiyev toy mərasiminin mərhələlərini əhatəli şəkildə vermiş və bu mərhələlərin lirik növə aidliyini göstərmişdir: "Toy mərasiminin bir sıra mərhələləri vardır: elçilik, nişanlanma, xına gecəsi, gəlin gəlmə, zifaf gecəsi, toyun dağılması, duvaqqapma və s. Hər bir mərhələnin özünə görə mahnıları olmuşdur"(3,83). Bu baxımdan toy mərasimləri xalq nəsr örnəklərini ortaya çıxarmağa imkan vermir. Onu da deyək ki, hər hansısa bir ritualın, mərasimin, törən və s. mərhələlərini təsvir etmək hələ folklor deyildir. Bu təsviri cizgilər etnoqrafik nümunələrdir. Folklor həmin mərhələlərdə mətn halına düşən proseduradır. Ağız ədəbiyyatı, şifahi söz mənbəyidir. Əlbəttə, mimiki anlayışlar və rəqs hərəkətləri də fikrin özünəməxsus ifadəsi olaraq bura aid edilə bilər. Ancaq xalq nəsr nümunələri qüvvətli səviyyədə olmasa da müəyyən qədər toy mərasimlərində mövcuddur. Xüsusilə regional spesifikasiya baxımından Şirvanda keçirilən toy mərasimlərində əsrlərlə bu nümunələri ön plana çıxaran örnəklər toy məclislərində yer almışdır. Şirvan toy məclislərində dastan yaradıcılığının mühüm yeri olmuşdur. Hətta qətiyyətlə demək olar ki, dastanların bir qismi elə toylarda aşılaraq törəfindən düzülüb qoşulmuşdur. Biz qeyd etmişik ki, Şirvanda dastana nağıl da deyilir (7, s. 42; 6, s. 33). Bu baxımdan Şirvan toylarında aşılqların nağıl, yəni dastan söyləməsi müxtəlif mənbələrdə sabitdir ki, bu da Şirvan toylarında xalq nəsrinin dəyərlə örnəklərinin ciddi şəkildə istifadədə olduğundan xəbər verir. Hətta əksinə olsa belə, dastana nağıl deyilməsi qəbul olunmaz olarsa, toylarda söylənen nağılın elə ənənəvi nağıl olması iddia olunarsa, bu da xalq nəsr örnəklərinin toy mərasimlərində iştirakını inkar etmir. Çünki nağıl da epik növə daxil olub xalq nəsrinin ən dəyərlə nümunələrindən hesab olunur. Bundan əlavə mənbələrdə Şirvan aşılqlarının toy məclislərində dastan söyləməsi kifayət qədər diqqətəlayiq səviyyədə qeyd olunmaqdadır. Mənbələrə müraciət edək. V.Yusiflinin Şirvan ərazisinin mühüm bir hissəsini qarış-qarış gəzərək topladığı nümunələr əsasında üzə çıxardığı "Yolun düşsə Şirvana" kitabı bu barədə bizə çox qiymətli bilgilər verir: Kitaba ön söz yazan A.Qəmbərov ilkin olaraq məhz kitabdən çıxış edərək qeyd edir ki, "Məlum olduğu kimi aşılq axşamdan xeyli keçmiş toyxanaya, "səhnəyə" daxil olur. Bu vaxta qədər camaata zurnaçı, onun dəm tutanı və "yerdə oxuyan"-xanəndə xidmət edir. Aşılq "səhnəyə" daxil olduqdan sonra isə qara zurnaçı yastı balaban çalır, dəmkeş ona yastı balabanda dəm tutur, nağaraçı qoşanağara çalmağa başlayır. Xanəndə aşılq nağıl deyərək arabisə ona kömək edir" (8, s. 7-8).

Şirvan toy mərasiminin təsvirindən aydın görünür ki, burada əsas fiqur aşılq, söylənen isə nağıl, yaxud dastandır. Digər ifaçılar isə məhz aşılqın ətrafında cərəyan edir. Hətta ön sözün müəllifi Şirvan toylarının qədimdən bəri aşılq ssenari-

si əsasında qurulduğunu göstərir, toy mərasimlərinin bütünlüklə aşığın ixtiyarında olduğunu qeyd edir ki, əlbəttə bu ssenaridə əsas yeri də aşıq yaradıcılığının zirvəsi olan dastan repertuarı tutur: "Şirvan aşıqlığı təcrübəsində, yəni Şirvan toylarında ta qədimdən müəyyən olunmuş maraqlı ssenari vardır" (8, s. 9). Yaxın vaxtlara qədər toy bütünlüklə aşığın ixtiyarına verilmiş, aşıq öz müşayiət dəstəsi ilə toyları idarə etmiş, toylarda nağıl-dastan söyləmiş, insanlar da böyük zövq və maraqla onu dinləmişlər. Hətta aşığın dastanı tamam-kamal söyləməsi üçün toy iki-üç gün çəkmişdir. Bu bərdə əlimizdəki dəyərli əsərdən oxuyuruq: "Yaxın keçmiş qədər toylar ən azı iki gün çəkər, aşıq isə ən azı iki nağıl deyərdi" (8, s. 11). V.Yusifli şöhrətli Şirvan aşığı Aşıq Şakirin iki gün toyda saxlanıb ondan dastan söyləməsi üçün xahiş edildiyini qeyd edir: "Toyun axırında bəyin atası Şakirdən xahiş elədi ki, ustad, camaatın xahişi budur ki, siz, sabah da qalınız, ikinci gün dastan deyəsiniz" (8, s. 48).

Göründüyü kimi xalq nəsrinə daxil olan dastan janrı Şirvan toylarında o dərəcədə aktual olmuşdur ki, hətta aşıq iki gün nağıl-dastan söyləmişdir. Təbii ki, dastan söyləmədə fasilələr də olmuş, xanəndələr bu boşluğu lirik mahnıları ilə aradan götürmüşdür: "Xanəndə aşıq nağıl deyərəkən arabir ona kömək edir. Xanəndənin oxuması həm məclisə rəngarənglik gətirir, həm də sözün əsl mənasında aşığa bir növ fasilə etmək imkanı verir" (8, s. 8). Biz bəzən nağılın birmənalı şəkildə dastan anlamına gəlmədiyini də şahidi oluruq. Aşıqların dastan və nağıl söyləməsi Şirvan toy auditoriyasının bədii-estetik tələblərindən irəli gəlir: "Aşıqlar Sığırılı kəndinə toya gələndə həmişə dastana, nağıla keçməmişdən əvvəl Məşədi Zəkəriyyədən rüsxət almışlar" (8, s. 42).

Şirvan toy mərasimlərində dastandan əlavə ənənəvi nağıl söylənməsi bizim tərəfimizdən təsadüfi olaraq irəli sürülmür. Bizə məlumdur ki, Şirvan toylarında qaravəllilər də söylənmişdir. Ümumiyyətlə, qaravəllilərin, həm də toylarda ifa olunması fikri heç də yeni deyildir. T.Orucov istinadlarla qaravəlli janrının toylarda aşıqlar tərəfindən dastan arasında ifa edilməsini qeyd etmişdir (9, s. 79). Qaravəlli janrının müstəqil janr olaraq sonrakı dövrlərdə aşıq repertuarından çıxması nəticəsində formalaşması kimi mülahizələr vardır: "Get-gədə bu oyun növü aşıq, nağıl məclislərindən ayrılmış və bir neçə peşəkar oyunçu tərəfindən oynanılan müstəqil məzhəkə tamaşasına çevrilmişdir" (10, s. 48). Göründüyü kimi qaravəllilər də aşıq yaradıcılığının tərkib hissəsi olmuş və toy mərasimlərində ifa olunmuşdur. P.Əfəndiyev nağılların xüsusiyyətləri haqqında fikir yürüdərəkən qeyd edir ki, "Nağıllar bir qayda olaraq müqəddimə ilə başlayır, buna pişrov deyirlər" (3, s. 127).

Şirvan folklor mühitində dastanların yaranması və janr xüsusiyyətlərini araşdıran A.Mirzə məhz bu ərazidəki dastan tipinin formullarını bu şəkildə səciyələndirir: Dastanların "peşrov"la başlanması, "diringi" ilə tamamlanmasındakı vizual fərqlər də getdikcə mətn semantikasına ilə əlaqələndir və orijinal dastan tipini formalaşdırır" (11, s. 187).

Demək nağılın başlanğıc hissəsi-müqəddiməsi pişrov, dastanın başlanğıc hissəsi isə peşrovdur. Dastana nağıl deyilməsi anlayışını da bura əlavə etsək o zaman pişrov ilə peşrov arasında eyniyyət səviyyəsində yaxınlıq üzə çıxır. Lakin məlumdur ki, janr spesifikasiyası baxımından pişrov peşrovdan fərqlidir. Belə ki, pişrov nağıl müqəddiməsi kimi təhkiyə nümunəsi, peşrov isə dastanın başlanğıc hissəsi olmaqla dastan lirikasına aid edilən saz havasıdır (12, s. 93-94).

T.Orucov, M.H.Təhmasib, P.Əfəndiyev, Ə.Mirəhmədova istinadən pişrovu nağıl müqəddiməsi olaraq elə nağıl nümunəsi hesab edir və qaravəlli janrının pişrov ilə qarışdırıldığını qeyd edir (9, s. 77). Alim bu fikirləri ilə qaravəllinin toylarda ifa olunmasını, söylənməsini inkar etmir. Əksinə qeyd etdiyimiz kimi toy mərasimlərində dastandan əlavə nağılın və qaravəllinin də söylənməsini təsdiq edir. Toy mərasimlərində qaravəllilərin söylənməsini P.Əfəndiyev də təsdiq edir (3, s. 222). Halbuki, P.Əfəndiyev qeyd etdiyimiz kimi pişrovu qaravəllidən ayırır və nağılın başlanğıc hissəsi hesab edir. Bu cəhətdən də toylarda nağıl söylənməsini işarələyir.

Şirvan aşıq məclislərində və toy mərasimlərində birmənalı olaraq dastana nağıl deyilmir. Dastan elə dastan adıyla çağrılır (6; 11; 13; 12; 14; 15; 16; 8). A.Mirzə Şirvan folklor mühitində təşəkkül tapan əfsanə, rəvayət, qəhrəmanlıq dastanları kimi əhəmiyyətli janrlardan bir qisminin toy mərasimlərində ifa olunması və söylənməsini yazmışdır: "Toy mərasimlərində əfsanəvi rəvayət qəhrəmanı dastanlar (11, s. 15) nəql edilmiş və ifa olunmuşdur. Təsadüfi deyil ki, digər bölgələr kimi Şirvan toy mərasimlərində də ən böyük qəhrəmanlıq dastanlarından olan "Koroğlu" dastanı (eposu) vaxt çatarsa əhatəli şəkildə, vaxt çatışmazlığı baş verərsə ən az halda bir neçə qol səviyyəsində aşıqlar tərəfindən ifa olunmuşdur. V.Yusiflinin Şirvan Aşıq Məktəbinin görkəmli nümayəndəsi Aşıq Mirzə Bilalın bu kimi mərasim və məclislərdə "Koroğlu" dastanının mahir ifaçısı olduğunu qeyd etməsi buna bariz misaldır: "Heç kim "Koroğlu" dastanını, onun ayrı-ayrı qollarını Bilal kimi söyləyə bilməzmiş. Əlindəki cürə saz sanki misri qılınmış. Məclisi başlayanda necə şux idisə, o əhval-ruhiyyə onu heç cür tərk etməzdi" (8, s. 19).

V.Yusifli Şirvan toylarında "Koroğlu" dastanının repertuarı ilə bağlı XX əsrin əvvəllərində Aşıq Mürsəl Xudiyevin əsasən bu qəhrəmanlıq dastanına müraciət etdiyini göstərir: "Otuzuncu, qırxıncı illərdə Şirvanda tanınmış aşıqlardan biri idi. Toylarda əsasən dastan söyləməyə üstünlük vermiş. Ən çox da "Koroğlu" dastanına" (8, s. 57).

Beləliklə, Şirvanda toy mərasimlərində aşıq repertuarının qabarıq olması, lirik nəğmələrlə yanaşı rəvayətlər, əfsanələr, nağıllar, dastanlar və s. kimi epik və lirik-epik növə daxil olan janrlardan istifadə olunması onu göstərir ki, mərasim folkloru əksəriyyət etibarilə lirik növə daxil olsa da, bu mərasimlərdə nəsr nümunələri də yox deyildir. Xüsusilə lirik-epik növə daxil edilən dastan janrı Şirvan toylarında əsrlər boyu qüvvədə olmuş, hətta toy mərasimlərinin müddətinin uzadılmasına səbəb olmuşdur.

2. Yas mərasimi

Yas mərasimi labüd mərasimdir. Doğum və toy mərasimi müəyyən hallarda fərd üçün reallaşmasa da (sonsuzluq və subaylıq hallarında) yas mərasimi gec, ya tez reallaşacaq aktdır (5, s. 126). Yas mərasiminin özünəməxsus qaydalar məcmusu vardır. Etnoqrafik baxımdan bu mərasimin təsviri çox genişdir. Mərasim folkloru cəhətdən isə bu mərasimlər yenə də əsasən lirik növün janrlarının payına düşür. Lakin bu mərasimdə də nəsr nümunələri qismən də olsa mövcuddur. Ən erkən dövrlərdən bu günümüze qədər gələn yas mərasimi əsasən yediləmə, şivən, ağı üzərində qurulur. B.Abdulla şivənin “nəzm, bəzən hətta nəsrə olan” (4, s. 143) örnəklərini qeyd almışdır. Misal üçün “Bizi yetim qoyub gedən ata vay! Ay ata, niyə belə tez getdin?” və s. (4, s. 143). Lakin alimin nəsr nümunələrinin həddən artıq bu mərasimdə az yer tapmasına göz qoymasına güman, şübhə ifadə edən modal sözlə bənzəyən “həttə” adətini nəsr sözünün qarşısında işlətməsindən aşkar görünür. Əlbəttə bu təbii haldır. Yas mərasimləri insanların emosional ovqatının, hiss-həyəcanlarının üzde olması ilə müşayiət olunur. Bu da lirik nəzm örnəklərinin, əsasən bayatı üzərində köklənən ağı və şivələrin yaranmasına səbəb olur. Məclis aparıcılarının, xüsusilə kişi məclislərinin aparıcı atributu olan molla-nın Quran surələri oxumaqdan əlavə müəyyən əfsanə və rəvayətlər söyləməsi nəsr nümunələrinə misal ola bilər. Lakin bu örnəklər regional özəllik daşımır (şivə və dialekt fərqləri nəzərə alınmasa), qlobal funksiyasını ən yüksək səviyyədə qoruyub saxlayır. Yas mərasimləri ilə əsas olaraq da yasa qədərki və yasdən sonrakı dövrlərdə yaranan inam və sınaqlar da xalq nəsr nümunələri kimi mövcuddur. Ancaq yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi bu inam və sınaqlar mərasimdən qopub ayrılan dünyagörüşü formasının örnəkləri deyil, ya əvvəldən, yaxud da sonradan bu proseduralar haqqında olan nümunələrdir.

Biz mərasim folklorunun janr xüsusiyyətlərini araşdırarkən yuxarıda gördüyümüz kimi yalnız ənənəvi təsnifata uyğun olaraq ilkin janrlara yer ayırmamış, mövzumuzun imkanı əhatəsində həm inam və sınaqlar kimi ilkin janrlar, həm atalar sözləri və məsəllər, əfsanələr, rəvayətlər və s. kimi qədim janrlardan mərasim folkloruna aid örnəklər verməklə Şirvan folklor mühitində mərasim folklorunun özünəməxsusluğunu diqqətə çatdırmağa çalışmışıq. Həttə aşiq yaradıcılığına müraciət edərək dastan yaradıcılığı ilə bağlı toy mərasimlərində aşiq repertuarını mənbələrlə əsaslandırılmışıq. Əlbəttə bu da təsadüfi deyil. Mərasim folkloruna yalnız müəyyən janrların dar çevrədə aid edilməsi mərasim folklorunun sərhədlərini kiçildir. Axı mənbələr əsasında qeyd etdiyimiz kimi “aşiq sənəti başlanğıcdan mərasimlə sıx şəkildə bağlı olub. Həttə aşiqin mərasimin içində və onun tərkib hissəsi kimi yarandığını da qəbul etməliyik” (12, s. 99).

Mərasim folkloruna daxil olan toy mərasimlərindən dastanı təcrid etmək olmaz. P.Əfəndiyev səbəbsiz yerə qeyd etməmişdir ki, “dastanlar adətən şənliklərdə, toy məclislərində ifa edilir” (3, s. 222). Biz bu barədə yuxarıda daha geniş

səviyyədə mənbələrdən nümunələr göstərmişik. Onu da qeyd edək ki, mərasim folklorunun əhatəsini yalnız əlavə etdiyimiz janrlarla müəyyənləşdirmək fikrində deyilik. Əksinə, bir çox irili-xırdalı mərasimlər mövcuddur ki, bu mərasimlərdə mərasim folkloru lirik və az da olsa epik örnəklərlə zənginləşir. Ümid edirik ki, yeni tədqiqatlar bu örnəklərin daha geniş səviyyədə elmi ictimaiyyətə çatdırılmasında mühüm rol oynayacaqdır.

QAYNAQLAR

1. Təhmasib M. Məqalələr / Tərtib edənlər: Cəfəri M., Əliyev O. Bakı: Elm, 2005, 218 s.
2. Xəlil A. “Dədə Qorqud kitabı”nda arxaik ritualla bağlı motivlər // “Dədə Qorqud” jur., № 3, Bakı: Səda, 2004, s. 44-48
3. Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı, Maarif nəşr, 1981. 401 s.
4. Abdulla B. Azərbaycan mərasim folkloru. Bakı: Qismət, 2005, 208 s.
5. Xürrəmçizi A. Azərbaycan mərasim folkloru. Bakı: Səda, 2002, 209 s.
6. Azərbaycan folkloru antologiyası. XI kitab. Şirvan folkloru. Toplayıcı: S.Qəniyev. Tərtib edənlər: H.İsmayilov, S.Qəniyev. Bakı: Səda, 2005, 443 s.
7. Əliyev O. Şirvan folklor xəritəsində nağıl janrının yeri (Şamaxı ərazisinin materialları əsasında) // “Dədə Qorqud” jur., № 1, Bakı: Nurlan, 2008, s. 39-44
8. Yusifli V. Yolun düşsə Şirvana. Bakı: Şur, 1993, 160 s.
9. Orucov T. Qaravəlli janrının poetikası. Bakı: Nurlan, 2009, 200 s.
10. Bakıxanov A. Güllüstani-İrəm. Bakı: Minarə, 2000, 224 s.
11. Ağalar M. Şirvan Aşiq yaradıcılığı: Təşəkkülü və inkişaf tarixindən. Bakı: Elm, 2007, 300 s.
12. Sayilov Q. Müasir Şirvan aşiqlərinin yaradıcılığı (1950-1980-ci illər). Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya. Bakı, 2010, 155 s.
13. Bahadırqızı Y. Aşiq Əhmədin yaradıcılığı. Bakı: Çəşmə, 2009, 200 s.
14. Azərbaycan folkloru antologiyası. IV kitab, I cild. Şəki folkloru. Tərtib edənlər: H.Əbdülhəlimov, R.Qafarlı, O.Əliyev, V.Aslan. Bakı: Səda, 2000, 494 s.
15. Azərbaycan folkloru antologiyası. VI kitab, II cild. Şəki folkloru. Tərtib edənlər: H.Əbdülhəlimov. Bakı: Səda, 2002, 563 s.
16. Azərbaycan folkloru antologiyası. XVI kitab. Ağdaş folkloru. Tərtib edənlər: İ.Rüstəmzadə Bakı: Səda, 2006, 496 s.

Daxilolma tarixi: İlk variant 21.02.2022
Son variant 15.03.2022